

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БАНКІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У своїй статті автор розглядає теоретичні аспекти економічної безпеки банків та окреслює можливі напрями її підвищення. Особливу увагу приділено вивченню світового досвіду страхування банківських депозитів та перспективам розвитку вітчизняної системи страхування банківських депозитів.

Ключові слова: економічна безпека банку; фактори, що визначають економічну безпеку банку; система страхування банківських депозитів; управління ризиками в банківській діяльності.

Anotation. In clause the author considers theoretical aspects of economic safety of banks and allocates possible directions of its increase. The especial attention is given to studying of world experience of insurance of bank deposits and prospects of development of domestic system of insurance of bank deposits.

Key words: economic safety of bank; the factors defining economic safety of bank; system of insurance of bank deposits; management of bank risks.

Вступ. Перехід України до ринкових відносин характеризується несподіваними і різкими змінами політичної, соціальної та економічної ситуації в країні, остання із яких потребує готовності банків до роботи в майже кризових умовах, із достатньо високим ступенем ризику, іноді на межі втрати своєї ліквідності. Це, у свою чергу, формує необхідність розробки банками адекватної економічної політики, економічної поведінки на ринку банківських послуг, поєднання принципів раціональності та доцільного ризику при вкладанні коштів.

Однією з головних засад, на яких базується сьогодні ідеологія банківського бізнесу, є його економічна безпека, оскільки вона, з одного боку, є самостійним елементом безпеки, а з іншого, характеризує економічні аспекти кожного з елементів безпеки: охорони, режиму, інформаційно-аналітичного забезпечення.

Дослідженням проблеми економічної безпеки банків присвячено ряд наукових робіт таких видатних вітчизняних та зарубіжних науковців, як: М.І.Зубок, Т.Т.Ковальчука, О.І.Барановського, К.Р.Тагирбекова, Л.М.Стрельбицької, М.П.Стрельбицького, В.К.Гіжевського. Однак у їхніх працях значно більше уваги приділено вивченню проблем безпеки банку з юридично-правової, аніж економічної точки зору.

Постановка завдання. Метою цього наукового дослідження є теоретичне узагальнення поняття економічної безпеки банку, вивчення чинників, що на неї впливають, та виокремлення на цій основі напрямів забезпечення належного рівня безпеки банківських установ в Україні. Теоретично-методологічну основу дослідження становить сучасна економічна теорія, критичний синтез класичних теорій та новітніх поглядів на поставлену проблему.

Результати. Спеціальна література трактує економічну безпеку як стан економіки та інститутів влади, що забезпечує гарантований захист національних інтересів, соціальної спрямованості політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [1, с.32]. Вагомим внеском у теорію і практику дослідження економічної безпеки є наукова праця професора Т.Т.Ковальчука [2, с.18].

У концепції економічної безпеки України, розробленій Інститутом економічного прогнозування при Національній академії наук України, під фінансовою безпекою розуміють захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин [3, с.56]. Лише в наш час з'явилися перші наукові праці, повністю присвячені дослідженню факторів, що можуть спричинити погіршення економічної

безпеки банківської системи в цілому та певного банку зокрема, і змісту превентивних та першочергових заходів, яких слід уживати для обмеження негативного впливу таких факторів. Так, окремі дослідники під економічною безпекою банку розуміють “здатність протистояти деструктивним змінам на фінансовому ринку і забезпечити виживання в конкурентній боротьбі банківського бізнесу” [4, с.59]. Подібної думки дотримуються й автори інших наукових праць [5].

Економічна безпека банку, з точки зору Л.М.Стрельбицької, – забезпечення умов для ефективного проведення банком операцій і здійснення угод, зберігання і транспортування готівки та цінностей, правильної експлуатації техніки і обладнання установ банку [6. с.45–46]. Такий підхід до визначення економічної безпеки банку, з нашої точки зору, є швидше юридичним тлумаченням, аніж розглядом даної дефініції як економічного явища.

Виходячи з вищесказаного, економічну безпеку банку можна розглядати як стан, при якому забезпечується його економічний розвиток і стабільність діяльності, гарантований захист його фінансових і матеріальних ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації.

Нині на стан економічної безпеки банків впливають ряд факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Говорячи про зовнішні фактори, слід відзначити, що прагнення банків до накопичення капіталу, збільшення прибутку однозначно приводить до загострення конкурентної боротьби, яка, у свою чергу, завжди здійснювала і здійснює вплив на їх економічну безпеку. Проведення банківських операцій (кредитних, касових, валютних та інших) пов’язано з ризиками, які формуються в основному зовнішніми загрозами і мінімізація яких є одним із завдань економічної безпеки.

Залежність банків від джерел фінансових ресурсів формує особливу політику банків щодо залучення таких джерел у банку, а це, у свою чергу, потребує від банків створення високоефективних технологій управління пасивами і активами, застосування економічних інструментів підтримки фінансових показників (ліквідності, платоспроможності, конкурентоспроможності) банків на необхідному рівні, що також є одним із завдань економічної безпеки.

Зростання злочинності в кредитно-фінансовій сфері характеризує банківську діяльність як достатньо ризиковану і, як наслідок, потребує від банків більш високої відповідальності, в першу чергу, перед своїми клієнтами, вкладниками та акціонерами. У той же час не завжди досконалою підготовкою персоналу банків, наявністю в його середовищі осіб, які неправильно розуміють свою роль у банку, готових до неадекватної, а то й протиправної поведінки в поєднанні з не завжди досконалими технологіями банківського виробництва становлять внутрішній фактор, який здійснює суттєвий вплив на економічну безпеку банків.

Зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації діяльності банків, які формуються під впливом вищевказаних факторів, обумовлюють появу різноманітних загроз банкам, які, як правило, мають економічний характер. Вказані загрози виникають внаслідок недостатньої адаптації банківської системи до постійних змін умов ринку; загальної неплатоспроможності суб’єктів господарювання; зростання злочинності; споживчого менталітету значної кількості громадян; низького рівня трудової дисципліни і відповідальності працівників банків; недостатнього правового регулювання банківської діяльності; недостатнього професійного рівня частини керівного складу і працівників банків.

Гарантування безпеки банківських операцій має, як правило, комплексний характер і залежить від ефективного й грамотного використання їх технологій, а також формування та активного застосування заходів захисту. Враховуючи, що в загальному обсязі прибутку банків доходи від кредитних операцій становлять більше їх половини, ці операції потребують найбільш серйозного захисту.

Варто зазначити, що як і кожне підприємство, яке працює в умовах ринку, банківська діяльність пов’язана із ризиками втрат і банкрутства. Управляти ризиком – означає

чинити дії, спрямовані на підтримання такого його рівня, що відповідає поставленим на даний момент цілям управління. Теоретично розрізняють чотири основних способи управління ризиками: 1) уникнення ризику; 2) попередження збитків; 3) прийняття ризику на себе; 4) перенесення ризику.

Як показує досвід, будь-якої єдиної системи заходів безпеки кредитних операцій, яка б підходила всім банкам без винятку, в Україні не існує. Банки, використовуючи суттєві нормативно-правові документи (в тому числі і власні), самостійно встановлюють заходи захисту для недопущення втрати власних засобів, а також втрати вигоди під час кредитування своїх клієнтів. При цьому банки проводять вивчення і аналіз їх діяльності, визначають їх надійність, платоспроможність, кредитоспроможність, прогнозують ризик неповернення кредиту і приймають рішення про можливість видачі кредиту. Якщо ж рішення про видачу кредиту позитивне, то наступним етапом забезпечення безпеки кредитної операції є проведення її моніторингу, в ході якого здійснюється контроль за виконанням умов договору сторонами, поведінкою і діяльністю позичальників. Слід відзначити, що неефективне проведення моніторингу кредитних операцій зумовлює негативні ситуації, які ведуть до неповернення кредитних коштів.

Найбільш складним етапом захисту кредитної операції є повернення коштів у випадку невиконання позичальниками своїх зобов'язань щодо кредитних договорів. Особливої уваги, з точки зору забезпечення економічної безпеки комерційних банків в умовах підвищеної ризиковості, заслуговує саме можливість перенесення частини ризику або всього ризику на других осіб, що відноситься до тих видів ризиків, де фінансова система відіграє значну роль. З нашої точки зору, особливу увагу слід приділити вивченню саме методу унеможливлення ризиків як страхування, без якого на розвинутих фінансових ринках неможливо гарантувати повноцінну безпеку кредитних установ. Управління ризиками і страхування – основні складові безпеки і стабільності бізнесу загалом і банківського зокрема в усьому цивілізованому світі. Тому забезпечення страхового захисту банків розглядається як один з основних елементів системи банківської безпеки, звичайно, разом з іншими її складовими.

Основними аргументами на користь страхування як засобу гарантування безпеки банківського бізнесу, з нашої точки зору, є такі:

По-перше, у діяльності банків, особливо сьогодні, коли активно поширюються нові фінансові та інформаційні технології, виникають ризики, від яких не можна захиститися традиційними засобами безпеки. Це стосується передусім професійної відповідальності банків та окремих службовців, помилки яких можуть швидко призвести банківську установу до банкрутства. Саме про такі типи порушень йдеться у страховому покритті банківських ризиків. Мова йде про використання полісів страхування професійної відповідальності та страхування відповідальності директорів і службовців.

По-друге, дотримання встановлених у світі стандартів здійснення фінансових операцій та фінансової звітності передбачає наявність обов'язкового страхування професійних учасників фінансових ринків (зокрема фінансових посередників). Слід зазначити, що саме банківські установи США та країн Західної Європи є основними споживачами банківських страхових продуктів.

Зважаючи на вищевказане, нині назріла нагальна необхідність запровадження в Україні комплексного банківського страхування. Широкий спектр заходів, які є складовою частиною банківського страхування з метою запобігання кримінальним, шахрайським та іншим несанкціонованим діям проти банків, спрямований передусім на недопущення можливих злочинів і не тільки. Зрештою, захист банків через страхування (чим він і відрізняється від інших захисних систем) у випадку, якщо злочинний задум вдався, дає змогу банку в короткий термін відновити фінансовий стан і, що важливо, свою репутацію, яка здобувається довго й наполегливо, а втрачається, як відомо, дуже швидко.

Очевидно, банківський ринок трохи випереджає страховий за основними показниками діяльності, проте цей розрив поступово скорочується і з часом повинен зникнути.

Про це свідчать основні тенденції, які характеризують розвиток страхового бізнесу в Україні. Так, співробітництво вітчизняних банків зі страховиками нині розвивається за такими основними напрямками: 1) страхування кредитів, що видаються банком; 2) страхування різних фінансових ризиків; 3) страхування майна, що передається банку в заставу; 4) страхування майна банку.

Такі операції, як страхування кредитів, наданих широкому загалу клієнтів, та кредитів на купівлю автотранспортних засобів банк із задоволенням віддає страховикам. Варто зауважити, що саме страхування кредитних ризиків є першою і найбільшою ланкою співробітництва банків та страхових компаній.

Цікава ситуація сьогодні склалася зі страхуванням банківських депозитів. Необхідність широко впроваджувати систему страхування банківських депозитів зумовлюється такими чинниками: 1) загальним спадом довіри до банків; 2) потребою надавати допомогу тим банкам, які потрапили у скрутну фінансову ситуацію; 3) необхідністю стабілізації фінансових ресурсів банків та усунення причин передчасної ліквідації депозитів вкладниками; 4) необхідністю захисту клієнтів.

З огляду на актуальність цього питання для всіх банківських систем, 30 травня 1994 року Європейський Союз ухвалив спеціальну директиву 94/19/ЄС щодо впровадження програм страхування депозитів країнами – членами Євросоюзу, а також країнами, які мають намір приєднатися у майбутньому до ЄС. Незважаючи на те, що необхідність та користь гарантій за вкладами очевидна, банк не зацікавлений у страхуванні своєї відповідальності – він посиляється на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, членами якого є всі банки, які залучають кошти населення.

У 1998 році Національний банк України ініціював створення спеціального позабюджетного Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО), метою якого стало забезпечення захисту інтересів фізичних осіб – вкладників комерційних банків, створення фінансової бази для відшкодування їм коштів у разі неспроможності банків повернути вклади. Було визначено основний принцип захисту прав вкладників: головну відповідальність за результати діяльності комерційних банків, включаючи виконання зобов'язань перед вкладниками – громадянами України, несе не держава, а самі банки. Держава здійснює лише регулюючі функції, створює відповідну нормативно-правову базу для оптимізації взаємовідносин між вкладником і банком. Відповідно до Закону України “Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб” від 20 вересня 2001 року платником початкового, регулярних та спеціальних зборів є банки.

Зауважимо, що незважаючи на певну схожість, правовідносини у сфері гарантування вкладів фізичних осіб та у сфері класичного страхування суттєво відрізняються. По-перше, внески до фонду гарантування вкладів мають ознаки такого обов'язкового платежу податкового характеру, як збір. По-друге, у відносинах класичного страхування беруть участь дві сторони, а у випадку гарантування вкладів – три: відповідний страховий фонд, банк і вкладник.

Як за європейським, так і за українським законодавством участь банків у схемах гарантування є обов'язковою. Проте в країнах Євросоюзу той чи інший кредитний інститут має право не брати участі у схемі гарантування повернення вкладів, якщо він належить до системи, що належним чином забезпечує його ліквідність і платоспроможність, а також пропонує вкладникам щонайменше рівнозначний офіційній схемі гарантування ступінь захисту вкладів. За українським законодавством схема, розроблена у законі про гарантування вкладів, є безальтернативним “вибором” банків, що дає підстави говорити про необхідність удосконалення діючого порядку гарантування вкладів фізичних осіб шляхом розробки механізму, який більшою мірою враховував би інтереси банків.

Аналіз вітчизняного законодавства, що регулює порядок нарахування та сплати збору до ФГВФО, дає підстави говорити про певні його недоліки. Зокрема, чітко не визначено органи, які б здійснювали контроль за сплатою зборів. На сьогодні такими можуть

себе вважати і Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, і Національний банк України, і податкові органи.

Законом про гарантування вкладів не передбачено повернення грошових коштів, сплачених у вигляді збору до фонду, за умови, що банк розрахується зі своїми вкладниками й відмовиться надалі від залучення коштів фізичних осіб на депозит. Варто було б у зазначеному законі закріпити принцип пропорційності розміру внесків до фонду та середнього обсягу вкладів фізичних осіб у конкретному банку, тобто потрібно передбачити можливість коригування розміру збору в разі зменшення коштів на депозитних рахунках банку, а також повернення йому сплаченого збору в разі припинення ним роботи з депозитами фізичних осіб. Законом про гарантування вкладів не передбачено механізму повернення сплаченого збору банкам, проте відповідно до частини другої статті 36 даного Закону кошти фонду, які залишаються після його ліквідації, перераховуються до державного бюджету.

Очевидно, економічно не виправданим є й надання фонду права інвестувати кошти в державні цінні папери. З огляду на кризові явища в українській економіці та нестабільність фінансової системи взагалі інвестиційна діяльність фонду в принципі може призвести до значної втрати його коштів, оскільки в Україні відсутні будь-які гарантії їх збереження, а інвестування цих коштів у державні цінні папери фактично означає їх передачу до бюджету.

Ось чому на сьогодні постає актуальним питання страхування в банківській діяльності, зокрема страхування депозитів (ССД). Окрім захисту коштів дрібних вкладників, з нашої точки зору, система страхування депозитів повинна також захищати безпеку платіжної системи, запобігати виникненню кризових ситуацій, сприяти роботі з проблемними банками тощо. Страхування депозитів – лиш один із компонентів економічної безпеки, яка передбачає також надійний правовий режим, стабільне макроекономічне середовище, дотримання стандартів бухгалтерського обліку й аудиту, адекватну систему ліцензування, жорсткий пруденційний нагляд, відповідну функцію кредитора останньої інстанції, належний режим розкриття інформації. Основні риси ефективної ССД – широка кампанія з інформування громадськості; чітко визначені вигоди, повноваження та обов'язки страхувальника депозитів; обов'язкова участь банків; тісна координація роботи задіяних установ; зважена цінова політика, що утримує від високих ризиків. Відтак страхування вкладів посилює фінансову безпеку, запобігає виникненню паніки у банківському середовищі, захищає дрібних, менш інформованих вкладників.

Проте слід зауважити, що за незбалансованої ССД дисципліна на ринку падає: вкладники менш зацікавлені в моніторингу діяльності банків, а банки схильні до збільшення своїх ризиків. Інакше кажучи, надто щедre страхування депозитів може негативно впливати на стабільність банківської системи.

Висновки. Перспективи розвитку вітчизняної системи страхування депозитів пов'язані із внесенням поправок у законодавчі акти з метою чіткішого визначення сфери її діяльності; скасуванням обмежень на використання банками реклами щодо їх участі у системі гарантування; змінами в порядку виплат вкладникам у банках, що ліквідуються.

Щоб удосконалити систему гарантування вкладів, необхідно урізноманітнити джерела накопичення фінансових ресурсів фонду; надати йому додаткові повноваження стосовно реорганізації та ліквідації банків; упровадити диференційовані ставки оплати регулярних зборів з урахуванням ступеня ризику в діяльності кожного банку, що вельми актуально з огляду на перехід системи банківського нагляду НБУ на принципи, які базуються на оцінці ризиків.

Вкладника, звичайно, цікавлять переважно відсотки, а страхування вкладу потребує коштів, що знижує суто фінансову складову розміщення депозитів. Тому вкладник сьогодні ще не готовий платити за власну фінансову безпеку і широке розповсюдження страхування вкладів ще попереду. Але це лише питання часу. Якщо банки зуміють вдало застосовувати страхування у своїй діяльності, то в такому випадку виграють і банки, і

населення. Оскільки гарантування вкладів має подвійне призначення: на мікрорівні воно покликане захищати вкладників, на макрорівні – мінімізувати негативний вплив банківської кризи та сприяти зміцненню довіри до банківської системи.

Таким чином, слід зазначити, що економічна безпека банків є інструментом для досягнення їх комерційної мети – збільшення прибутку, накопичення капіталу, захисту їх різноманітних інтересів, а також укріплення позицій на ринку банківських послуг.

1. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 463 с.; Экономическая безопасность: производство – финансы – банки / Под ред. В.К.Сенчагова. – М.: Финстатинформ, 1998. – 621 с.
2. Ковальчук Т.Т. Економічна безпека і політика: із досвіду професійного аналітика. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2004. – 638 с.
3. Барановський О.І. Фінансова безпека / Інститут економічного прогнозування. – К.: Фенікс, 1999. – 338 с.
4. Основы банковской деятельности / Под ред. К.Р.Тагирбекова. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 720 с.
5. Зубок М.І. Безпека банківської діяльності: Навч. посіб. – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.; Основы экономической безопасности: Учеб. пособие / Под ред. Е.А.Олейникова – М.: ЗАО “Бизнес-школа “Интел-Синтез”, 1997. – 211 с.; Экономическая безопасность / Под ред. Е.Л.Олейникова. – М.: РЭА им. Плеханова, 2000. – 285 с.
6. Стрельбицька Л.М., Стрельбицький М.П., Гіжевський В.К. Банківське безпекознавство: Навчальний посібник / За ред. М.П.Стрельбицького. – К.: Кондор, 2007. – 602 с.